

**МОВНА ПАРАДИГМА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**

Кафедра української мови та загального
мовознавства

21-22 квітня 2016 р.

Луганська Народна Республіка

**МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ
„МОВНА ПАРАДИГМА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ
МОВ”**

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ЛУГАНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ТА ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

Збірник матеріалів
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
„МОВНА ПАРАДИГМА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ”
21-22 квітня 2016 року
м. Луганськ

Луганськ – 2016

степ. д-ра філол. наук : спец. 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Р. А. Аюпова. – Казань, 2009. – 44 с. 2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с. 3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с. 4. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с. 5. Степанов Ю. С. Константы : слов. рус. культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Акад. проект, 2004. – 992 с. 6. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 326 с. 7. Шведова Н. Ю. Парадоксы словарной статьи / Н. Ю. Шведова // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре : сб. ст. / отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1988. – С. 6 – 11.

Список джерел

Арк 2000 – Арк 2000 – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : в 2 т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 2000. – 354 с. Арк 2003 – Аркушин Г. Сказав, як два зв’язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін – Луцьк : Пол. т-во народознавства в Любліні, 2003. – С. 76 – 133. ВархІвч 1990 – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Надія Вархол, Анатолій Івченко. – Пряшів : Словацьке пед. вид-во, 1990. – 160 с. Гр, IV – Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – Надрук. з вид. 1907 – 1909 рр. фотомех. способом. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 4. – 1909. – 568 с. Жайв 2006 – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. Лекс 2009 – Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Хобзей Н., Сімович О., Ямстремська Т., Дидик-Меуш Г. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2009. – 672 с. УВД 2005 – Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – 5-е вид., перероб. й допов. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с. УД 2009 – Ужченко Д. В. Словник жаргонних фразеологізмів Східної Слобожанщини : матеріали / Д. В. Ужченко. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2009. – 248 с. Чаб 2001 – Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / Віктор Чабаненко. – Запоріжжя : Старт і К, 2001. – 201 с. ЮІС 1993 – Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.

Формування принципів опису фразеологічних одиниць у лексикографії кінця XIX - початку XX століття

Скиба Ірина Геннадіївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства
та загального мовознавства
Серебряк Марина Володимирівна,
кандидат філологічних наук,

Л. В. Самойлович справедливо зазначає: «Сучасна фразеографія не може прогресувати без використання накопиченого досвіду словникового опрацювання фразеологічного матеріалу української мови. Саме у фольклорних збірках XIX – поч. XX ст. формувалися різні системи комплектування фразеологічних ресурсів, способи тлумачення ФО, вироблялися принципи побудови словникової статті, виникали нові словникові жанри. Відтоді ФО стали об'єктом фразеографічного опрацювання в спеціально створених збірках, у яких удосконалювалися і здобули подальший розвиток принципи фразеографічного опису матеріалу» [Самойлович 2000: 3].

Незважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку мови з'явилася чимала кількість наукових досліджень, присвячених висвітленню різних питань фразеології, надалі залишаються актуальними в українському мовознавстві проблеми вивчення фразеологічної системи в діячності та синхронії, а також відображення її у лексикографічних джерелах.

Теоретичні проблеми української фразеографії розробляли В. Білоноженко, А. Бушуй, І. Гнатюк, О. Плетнева, Ю. Прадід, Л. Савченко, Ю. Сагада, І. Тепляков та ін. Аналіз представлених праць засвідчує сформовану багаторічну традицію лексикографічного опису українських фразеологічних одиниць (далі ФО).

На нашу думку, діячній підхід під час вивчення фіксації фразеологізмів української мови у знакових лексикографічних працях к. XIX – початку XX століття надасть можливість побачити особливості тлумачення та перекладу ФО, сприятиме комплексному аналізу конкретних лінгвістичних об'єктів, а також дозволить виявити тенденції укладання сучасних власне фразеологічних словників різних типів. Вважаємо, що актуальним залишається зіставний аспект особливостей тлумачення та перекладу ФО в лексикографічних працях.

Укладання словників є одним із найдавніших видів філологічної діяльності людства, яка має сформовану базу методів, але, погоджуємося з Є. Гороть, Л. Малімон, що вдосконалення змісту, структури, механізмів укладання лексикографічних праць триває на кожному етапі його розвитку, оскільки кожне покоління користувачів висуває нові вимоги до укладання словників, щоби пристосувати їх до своїх умов життя, пізнання та спілкування [Гороть 2011: 197].

Сучасний загальномовний словник – це багатопланова наукова праця, наслідком якої є відтворення в системі лексики думки епохи, сучасної ідеї, рівня розвитку літературної мови. Для з'ясування основ відображення дійсності в сучасному словнику необхідно звернутися до історії лексикографії. Українська лексикографія к. XIX – поч. XX століття була пройнята ідеями створення словника, який би містив усе лексичне багатство народної та літературної мови. Зазначеним високим вимогам відповідали знакові лексикографічні праці – «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського, С. Недільського, що презентував українську мову в цілому й на початку XX ст. не мав собі рівного, і «Словар української мови» за ред. Б. Грінченка, який став підсумком лексикографічного досвіду, здобутого укладачами словників за весь попередній період.

Відмінності в тлумаченні полягають у відсутності різноманітних довідок та посилань, інформації про предмет, факт, явище в словнику Є. Желехівського, С. Недільського, що зумовлено його належністю до перекладних, та наявності цієї інформації в словнику за ред. Б. Грінченка одночасно перекладного і тлумачного, оскільки тлумачення слова в ньому нерідко виходить за межі добору відповідника російською мовою.

Структурно-граматичними особливостями фразеологічного складу «Малоруско-німецького словаря» є фіксація номінативних фразеологізмів (іменних – *мухами годований*; *діти мрії*; дієслівних – *врізати штуку*; *злидні годувати*; адвербіальних – *з-нащада світа*;

догори ногами; компаративних – *крутитися як лялька в вертепі; як камінь у воді*); фразеологізмів з граматичною структурою речення, представлених прислів'ями, приказками, модальними та клішованими зворотами (*жаль ваги не знає; на милування нема силування; на мельника вода робить; мус – великий пан*); компонентів фразеологізмів, що мають фонетичні та граматичні діалектні форми (*бракує му одної клепки в голові; язик забігає си по кутах*).

Важливе місце у словнику Є. Желехівського, С. Недільського займає переклад німецькою мовою ФО з різними способами передачі значення, що залежить від реєстру слів і фразеологізмів української мови. Серед способів передачі значення ФО дослідники, зокрема Я. Баран, виділяють адекватний переклад відповідним фразеологізмом німецькою мовою (в *мутній воді рибку ловити* – *im Truben fischen*, *важити життям* – *sein Leben wagen*); адекватний переклад однослівним еквівалентом (*витрішки купувати* – *gaffen*, *засліпнути розум* – *verdummen*); переклад за допомогою вільних сполучень слів (*на ладан (ладаном) дихати* – *nahe dem Tode sein*); дослівний переклад (*аби-м так здоров був!* – *soll ich so gesund sein!*). Зафіксовані також випадки неточного перекладу та відсутності перекладу. Пояснення значень фразеологічних зворотів не систематичне, дослідники, зокрема Я. Баран, зауважують, що фразеологічний реєстр словника далекий від повноти, прислів'їв і приказок мало, проте лише в першому томі, укладеному безпосередньо Є. Желехівським, зафіксовано 607 фразеологізмів української і 429 німецької мови, частина яких не відтворена жодною іншою лексикографічною працею [Мирунюк 1988: 110–120].

У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка представлені власне фразеологізми (*баглаї напали; байдиги плести; біду відволати*); словосполучення-номінації, часто термінологічного характеру (*межовий дім – тюрма; дівич вечір – девичник*); прислів'я і приказки (*з дурнем зчетитись – дурнем зробитись; твоя хата – а мій верх; куди не підеш, золоті верби ростуть*); форми привітання, прощання, побажання (*помагай-бі!*) каламбури (*на догад буряків, щоб дали капусту*).

Дослідники справедливо зазначають, що значення більшості ФО Б. Грінченка вдало витлумачує російською мовою шляхом добору російських відповідників (*мокрый дощ не боїться – голому разбой не страшен; людям губа не заперта – на чужой роток накинешь платок*), шляхом представлення у словнику фразеологічних синонімів (*балаандраси точити – балагурить, болтать; босини справляти – бать без обуви, ходить босиком; до живих печінок допекти – сильно допечь, досадить*) або описово, пояснюючи іноді навіть походження українського фразеологізму (*з гаку плодити отару – браться досматривать стадо овец, получая за это от хозяина тридцатую овцу*). Попри твердження, що багато фразеологізмів залишилися не включеними до словника, Б. Грінченко фіксує їх досить широко і систематично, запровадивши різні способи тлумачення, що сприяло кращому розумінню семантичних відтінків ФО.

Наведені приклади ілюструють спільні та відмінні способи опрацювання ФО аналізованих словників, у яких виявлено чимало спільних рис: стандартність, єдність вимог до опису однотипних явищ; економність – надано перевагу короткому опису; повнота – прагненням подати вичерпний опис усіх важливих значень і способів уживання реєстрових ФО та ін. Проте з більшою повнотою інформацію про окрему ФО подано в «Словарі української мови», який має й специфічні лексикографічні параметри, що не завжди використовуються у словниках складного типу. Способи відтворення ФО в аналізованих словниках, відбиваючи рівень розвитку української мови, лексикографії на синхронному зрізі к. XIX – поч. XX століття, не втрачають своєї актуальності при дослідженні історії розвитку мови й зараз.

У сучасній вітчизняній фразеографії, як і в аналізованих нами лексикографічних працях, при формуванні дефініції вагому роль відіграє співвіднесеність образних висловів з частинами мови. Для словникового опису цей аспект є істотним, оскільки «така співвіднесеність певною мірою визначає форму й структуру метамови» [Умарходжаев 1983: 126]. Традиційно в українському й російському мовознавстві виділяють *дієслівні, прислівникові (адвербіальні), іменникові (субстантивні), прикметникові (ад'єктивні)* та

вигукові фразео-граматичні розряди. Так, «Фразеологічний словник української мови», як і попередні аналізовані лексикографічна праці, фіксує: дієслівні ФО (*без вогню варити, дерти шкуру, тягти жили*), прикметникові ФО (*від горшка два вершка, снігу взимку не випросиш*); іменникові (субстантивні) ФО (*жива душа, варфоломійська ніч*); компаративні ФО (*болюче (гостре) питання*); адвербіальні ФО (*як собака в човні, куди ворон кісток не заносить, як снопів на возі*); з граматичною структурою речення (*як виросте гарбуз на вербі, нога людська не ступала*). Проте за словами В. Ужченка, «залишається багато ФО, які не можна віднести до якоїсь окремої групи тільки за одним параметром – семантичним, морфологічним чи синтаксичним» [Ужченко 2007: 131].

Щодо перекладу ФО, можна прослідити тенденції, окреслені у словниках к. XIX – поч. XX століття: адекватний (дослівний) переклад відповідною ФО-еквівалентом російської мови (*вище голови не стрибнеш (не скочиш) – выше головы не прыгнешь, каші не звариш – каші не свариши*); переклад шляхом добору російських відповідників (*було б за чим жалкувати – была бы честь предложена, йота в йоту – точка в точку, зубами дзвонить (третьяка вибиває) – зуб на зуб не попадает*); добором відповідних прислів'їв і приказок (*вище лісу, ніжче хмар – поверх лесу стоячего, поверх облака ходячего*).

Здійснений нами аналіз особливостей фіксації, опису та перекладу ФО у «Малоруско-німецькому словарі» Є. Желехівського, С. Недільського та «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка переконливо підтверджує загальні тенденції розвитку української фразеографії, сформульовані в дослідженні Л. В. Самойлович: «У II половині XIX – на поч. XX ст. ФО уже систематизувалися такими принципами, як тематичний та покомпонентний. Саме вони стали провідними в сучасній фразеографії. Поступово формувалася модель словникового тлумачення, яка на поч. XX ст. була представлена системою різних форм тлумачень, що широко застосовуються в сучасних фразеологічних словниках. Ще на ранньому етапі становлення української фразеографії використовується зіставлення ФО. Словникова стаття включала російські, польські, німецькі та ін. ФО. Таким чином, у II половині XIX ст було започатковано створення нового словникового жанру – перекладного фразеологічного словника. Наукові прийоми словникового опрацювання фразеологічного матеріалу вплинули на розвиток сучасної фразеографії і сприяли створенню сучасних фразеологічних словників» [Самойлович 2000: 12–13].

Аналіз реєстрів словників Є. Желехівського, С. Недільського та за редакцією Б. Грінченка, а також сучасних фразеологічних словників дозволив виявити закономірності принципів опису та перекладу ФО у лексикографічній практиці в діячій та синхронії. Започатковані ще в XIX ст. способи опису ФО заклали основу для створення лексикографічних параметрів опрацювання у сучасних фразеологічних словниках різних типів, які в значній мірі зберігають традиційні методи, прийоми та принципи опрацювання ФО.

Література

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и толковый словарь / Ю. Д. Апресян // Вопр. языкознания. – 1986. – № 2. – С. 57–70.
2. Гороть Є. І. Лексикографічна концепція англо-українського семантико-словотвірного словника / Є. І. Гороть, Л. К. Малімон // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Сер. „Філологічні науки. Мовознавство”. – 2011. – № 3. – Ч. 2. – С. 197–201.
3. Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України / за ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 110–120.
4. Малоруско-німецький словар: у 3 т. / Є. Желехівський, С. Недільський : фотопередрук с післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен, 1982.
5. Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка : у 4 т. : фотопередрук // НАН України, Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 1996.

6. Миронюк Н. П. Тлумачення фразеологізмів у „Словарі української мови" Б. Грінченка / Н. П. Миронюк // Борис Грінченко: тези доп. республік, наук.-практ. конф., присвяченої 125-річчю від дня народження видатного укр. письменника, вченого, громадського діяча, 1-3 груд. 1988 р. - Ворошиловград, 1988. – С. 141–142.

7. Самойлович Л.В. Українська фразеологія XIX – поч. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова” / Л.В. Самойлович – Дніпропетровськ – 2000, 18 с.

8. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

9. Умарходжаев М. И. Основы фразеологии / М. И. Умарходжаев. – Ташкент: “Фан”, 1983. – 132 с.

Особливості використання лексико-фразеологічних засобів в інформаційній війні (на прикладі конфлікту між Україною та Росією)

Соловйова Оксана Сергіївна,

старший викладач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Луганської державної академії культури
і мистецтв ім. М. Л. Матусовського

Мова мас-медіа давно є об'єктом дослідження в українській лінгвістиці, оскільки вона не лише орієнтується на загальнолітературні норми, а й віддзеркалює інноваційні процеси на всіх мовних рівнях. Скорочення розриву між книжною й усною мовами відбиває, з одного боку, реальну позитивну тенденцію, прагнення писати живо, природно й переконливо; з іншого боку, загострюється питання культури мовлення, оскільки широке проникнення в літературну мовну практику розмовних слів, жаргонізмів, стилістично зниженої лексики призводить до розхитування й нищення норми [1, с. 294]. Тому вивчення мови преси будь-якого періоду відбувається в двох основних напрямках: функціонально-стилістичному, головною метою якого є вивчення особливостей функціонування літературної мови на шпальтах газет, виявлення специфічних рис мови і стилю (М. Пилинський, І. Білодід, Д. Баранник, Л. Шевченко та ін.); нормативно-стилістичному, який передбачає класифікацію лексико-стилістичних помилок та вироблення рекомендацій для їх усунення (С. Єрмоленко, А. Коваль, О. Сербенська, О. Пономарів та ін.). Досліджуючи на сторінках сучасних газет процеси творення й функціонування перифраз, ми спиралась на функціонально-стилістичний напрям.

Текстам засобів масової інформації (ЗМІ) властиві багаторівнева система зв'язків, комунікативно-стилістичні різновиди, зумовлені задумом автора, змістом поданої інформації. Публіцистичний текст — це висловлювання, складниками якого виступають структурно оформлені, відповідно до загальноприйнятих правил і норм, змістовні одиниці, що містять певний обсяг інформації. Головною ознакою тексту ЗМІ є його поліінформативність, що реалізується інформаційно навантаженими одиницями мови, серед яких чільне місце займають **перифрази** та **перифрастичні звороти** [4, с. 6]. У визначенні перифрази ми спираємось на думку Г. Євсєєвої: це функціонально-семантична одиниця мовлення, яка має форму метафоричного словосполучення, що виділяє одну або кілька характерних рис предмета чи явища, є засобом їх образно-описової характеристики та контекстуальним синонімом до слова або неоднослівного позначення предмета чи явища [2, с. 14-15].

Перифраза займає проміжне місце між вільним словосполученням і фразеологізмом, оскільки має спільні з ними риси. Із фразеологізмами їх єднає лексико-граматична нерозчленованість компонентів, а з вільним словосполученням — синтаксична будова за